

RADOVAN GEIST

Rozhodovacie procesy v politike krajín Tretieho sveta

Decision-making processes in the Third World politics: The politics of the developing countries, or rather political decisions made by their elites, are often interpreted as “irrational”. Media news and commentaries often put them in contrast to the politics of the developed, “modern” world. Such approach is also mirrored by political science – particularly when trying to explicate such phenomena as “terrorism”, religious extremism, or ethnic conflicts, but also when interpreting “regular policies”, like, for example, economic policy. Looking into how external environment, i.e., international system on the one hand and intrastate system on the other influence decisions of the political elites in the Third World could be one of the ways of overcoming such Eurocentrism. For this, we will compare the usability of different theoretical approaches for specific conditions in the developing world.

The first part of the paper analyses the nature of international system, its structure and the substance of the concept of “national sovereignty”. The second part investigates specific features of a (semi)peripheral state and factors that create them. The final part studies the influence of the international system and of the specific features of a (semi)peripheral state on the decisions of its political elite.

Due to the limited size of the current paper, the author cannot cover particular displays of similarities in the policies of the Third World countries; the paper only presents theoretical approaches to their investigation. The former topic is discussed in more detail in the author’s dissertation thesis.

„*Tu žijú levy*“ – takto sa často na starých európskych mapách označovali územia mimo „známeho sveta“, plné skrytých nebezpečenstiev. V miestach „kde žili levy“ neplatili zákony normálnosti, a tak tam mohli žiť trpaslíci jazdiaci na pštrosoch, jednonohí ľudia, Amazonky, satyrovia... Predstavivosť stredovekých a ranonovovekých tvorcov bola vyjadrením strachu z neznámeho, a súčasne európskej tendencie (ktorú vtedajšia geografia dotvárala) považovať svet mimo Európy (v politicko-kultúrnom, nie geografickom zmysle) za divočinu čakajúcu na európsku civilizačnú misiu. „Bremeno bieleho muža“, o ktorom v 19. storočí hovoril R. Kipling, bolo jednou z podôb tohto prístupu. Súčasne bolo jedným zo spôsobov, akým európsky svet zlučoval realitu a idey v 19. a začiatkom 20. storočia. Presne v tom čase totiž v politickom myslení (a čiastočne aj praxi) silnel vplyv liberalizmu hlásajúceho rovnosť ľudí bez ohľadu na ich pôvod. Súčasne európsky imperializmus (a rodiaci sa imperializmus USA), sledujúc hospodárske záujmy, vytváral sieť závislých a polozávislých území, čím popieral univerzálne uplatnenie liberálnych myšlienok.

Rozpad koloniálnej sústavy, ktorý začal v 19. storočí¹ a prakticky sa zavŕšil v 70. rokoch 20.

¹ Niekedy je za začiatok rozpadu koloniálnej sústavy označovaný vznik USA, takáto kategorizácia je však problematická. Spojené štáty, podobne ako Kanada, Austrália, Nový Zéland, či neskôr do určitej miery Havaj, predstavujú špeciálne prí-

storočia² však neznamenal „návrat k starému poriadku vecí“. Kolonializmus definitívne rozšíril svetosystém,³ ktorý vznikol v Európe počas 16. storočia, na prakticky celý povrch Zeme a jednotlivé územia prepojal sieťou hierarchických ekonomicko-politických vzťahov. Koloniálna nadvláda, ekonomicky a ideologicky neutržateľná (možno tiež povedať „fyzicky a symbolicky“⁴), bola nahradená inými spôsobmi sociálnej kontroly. Postkoloniálne spoločnosti ostali pri základni renovovanej hierarchie, ostali (semi)perifériou svetosystému – tentokrát ako formálne samostatné štáty.

Hierarchické rozdelenie štátov a spoločností našlo svoj odraz aj v politickom myslení a diskurze („odbornom“ i „verejnom“). Svet býva rozdelený na „civilizovaný“ (resp. „vyspelý“) časť a „rozvojový“ svet, „zaostalý“. Samozrejme, ekonomické a sociálne rozdiely medzi rozličnými časťami Zeme sú realitou, problematické sú však z toho vyvodzované závery. „Rozvojový“ svet je považovaný za tým či oným spôsobom „nedostatočný“ oproti „rozvinutému“. Spôsobom prekonania „nedostatočnosti“ je jeho „civilizovanie“ – proces, v ktorom prijme normy, hodnoty „rozvinutého“ sveta. V spoločenských vedách sa toto myslenie premieta do geografickej segregácie oblastí skúmania – spôsob organizácie politického života, distribúcie moci, v euroamerickom priestore skúma politológia, o „rozvojový svet“ sa však zaujíma predovšetkým politická antropológia. Spoločnosť v Európe a Severnej Amerike je predmetom skúmania sociológie, spoločnosti Ázie, Afriky, Latinskej Ameriky či Oceánie skúma hlavne kultúrna antropológia. Nejde len o formalistickú výhradu – pri takomto prístupe sa stráca fakt, že spoločenské procesy prebiehajúce vo Francúzsku, USA, Kolumbii, Ghane, Indii... môžu byť premietnutím podobných zákonitostí do prostredia rozlične definovaného globálnym rozdelením moci.

Tento „orientalizmus“ (používajúc termín popularizovaný Edwardom Saidom) je možné prekonať napríklad skúmaním spôsobu, akým vplýva na rozhodovanie politických elít v Treťom svete vonkajšie prostredie – teda medzinárodný systém a vnútroštátne prostredie. Vychádzať budeme z porovnania aplikovateľnosti rozličných teoretických prístupov na špecifické podmienky rozvojového sveta. Príspevok sa z priestorových dôvodov nezaobrá konkrétnymi prejavmi politickej podobnosti krajín „Tretieho sveta“, ale len teoretickými prístupmi k ich skúmaniu. Podrobne je táto téma rozobratá v mojej dizertačnej práci.

„Anarchia suverénov“

Pre charakterizovanie medzinárodného systému je potrebné odpovedať si na dve otázky – z akých častí sa skladá (akí aktéri ho tvoria), a aký je charakter väzieb medzi nimi. Naším vý-

pady. V určitom zmysle je možné povedať, že sú príkladmi mimoriadne úspešnej kolonizácie – pôvodné spoločnosti boli vytlačené na okraj života, až úplne vyhubené (Tasmánia) a nahradili ich prisťahovalci, hlavne európskeho pôvodu, ktorí z USA, Kanady, Austrálie a Nového Zélandu vytvorili prakticky ďalšiu „európsku“ krajinu. Za prvú vlnu dekolonizácie preto považujeme skôr osamostatnenie sa niektorých krajín Latinskej Ameriky.

² Čo neznamená, že niektoré územia neostávajú kolóniami.

³ Pod „svetosystémom“ budeme v tejto práci chápať sieť vzájomne prepojených výrobných procesov, tvoriacich svetoekonomiku, a systém neúplne centralizovaných a ohraničených polí moci tvoriacich jeho politickú superštruktúru. „Svetosystém“ má hierarchickú štruktúru, je rozdelený na centrum-semiperifériu-perifériu, rozvinul sa v Európe v priebehu 16. storočia a s koloniálnou expanziou sa postupne rozšíril do ostatných oblastí sveta. Bližšie sa ním budeme zaoberať v ďalších častiach práce.

⁴ Bourdieuhovo chápaním štátu i pojmami fyzického a symbolického násillia sa budeme zaoberať v ďalšom výklade.

chodiskom bude (neo)realistické chápanie medzinárodnej politiky a jeho kritika z pozície teórie svetosystému.

Neorealistické teórie medzinárodných vzťahov stoja na niekoľkých postulátoch:

- Štát je v medzinárodnej politike jednotným aktérom.
- Jeho správanie je predstavované jednotnou líniou a jednou skupinou či jednotlivcom.
- Je v zásade racionálnym aktérom schopným správne definovať svoj objektívny záujem.
- Správanie štátu je tak určené výlučne charakterom systému.⁵

Z týchto predpokladov vychádza napr. Kenneth A. Oye, keď konštatuje: „*Národy existujú v trvalej anarchii, nakoľko žiadna centrálna autorita nepresadzuje hranice sledovaniu ich suverénnych záujmov.*“⁶ Mearsheimer zaraďuje medzi základné predpoklady svojej práce analyzujúcej veľmocenskú politiku tvrdenie: „*Prvým predpokladom je, že medzinárodný systém je anarchický, čo však neznamená, že je chaotický, či zmietaný nedostatkom poriadku... (S)ystém pozostáva z nezávislých štátov, ktoré nad sebou nemajú žiadnu autoritu. Suverenita... je štátom inherentná, pretože v medzinárodnom systéme neexistuje riadiaci orgán.*“⁷ Ďalšie postuláty vzťahuje Mearsheimer v citovanej práci k veľmociam, no minimálne piaty z nich možno chápať ako postulát týkajúci sa štátu ako takého: „*... (V) veľmoci (resp. štáty) sú racionálnymi aktérmi. Sú si vedomé svojho vonkajšieho prostredia a premýšľajú strategicky o tom, ako v ňom prežiť... Naviac, štáty prihladajú na dlhodobé, rovnako ako bezprostredné následky svojho konania.*“⁸ Nakoniec môžeme v tejto „neorealistickej galérii“ citovať ešte Roberta A. Pastora: „*Tézou tejto knihy je, že štáty sú stále základnými aktérmi medzinárodného systému...*“, pričom „štát“ Pastor definuje ako „*politickú jednotku, v medzinárodnom systéme principiálnu. Zahŕňa ľud, teritórium a sadu vládnuvich inštitúcií.*“⁹

Základným pojmom (neo)realistických smerov v teórii medzinárodných vzťahov je **suverenity** chápaná dvoma spôsobmi:

- **Štáty sú suverénne dovnútra** (teda voči ostatným politickým aktérom¹⁰ pôsobiacim v rámci ich hraníc): V rovine zahraničnej politiky to znamená, že sú legitímnymi zástupcami všetkých „národných“ politických aktérov (jednotlivo i ako skupiny) vo vzťahu k iným štátom (svoju úlohu zástupcu vykonávajú buď prostredníctvom priameho zastupovania alebo sprostredkovaním) a súčasne majú absolútne právo regulovať konanie všetkých „národných“ politických aktérov vo vzťahu k zahraničiu.
- **Štáty sú suverénne navonok** (teda voči ostatným aktérom pôsobiacim na medzinárodnej úrovni – primárne štátom, sekundárne medzinárodným inštitúciám a neštátnym aktérom): Vo svojej suverenite sú si navzájom rovné, neexistuje nad nimi „vyššia moc“, preto je medzinárodný systém trvalo anarchický.

⁵ Pozri napr. Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*. Druhé rozšírené vydanie, Ekopress, Praha 2001, str. 527.

⁶ Oye, K. A. (ed.): *Cooperation under Anarchy*. Princeton University Press, 1986, str. 15.

⁷ Mearsheimer, J. J.: *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company, 2001, str. 30.

⁸ Mearsheimer, J. J.: *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company, 2001, str. 31.

⁹ Pastor, R. A.: *A Century's Journey: How the Great Powers Shape the World*. Basic Books, 2000, str. 5.

¹⁰ Pod „politickým aktérom“ budeme chápať sociálneho aktéra súťažiaceho na poli moci o výhodnejšie postavenie. Pole moci je „priestor silových vzťahov medzi rôznymi druhmi kapitálu, presnejšie povedané medzi aktérmi obdarenými niektorým z rôznych druhov kapitálu natoľko, aby mohli pole ovládať, a povstávajúcich do zbrane zakaždým, keď je relatívna hodnota oných rôznych druhov kapitálu ohrozená...“ Pozri Bourdieu, P.: *Teorie jednání*, Karolinum, Praha 1998, str. 39.

Prirodzene, autori hlásiaci sa k (neo)realizmu neprehliadajú očividný fakt, že vo svojej suverenite sú niektoré štáty „slobodnejšie“ ako iné – regionálny hegemon má na realizáciu svojej zahraničnej politiky širšie pole možností, než „obyčajný štát“, ale užšie než systémový hegemon.¹¹ Napriek tomu im možno vyčítať **statické a formálne poňatie pojmov „štát“ a „suverenita“**.

Problematická suverenita

Použitelnosť pojmu „suverenita“ v teórii medzinárodných vzťahov je nejednoznačná. O pôvode myšlienky „štátnej suverenity“ v európskej politike 16. a 17. storočia hovorí napríklad P. Englund vo svojich prácach opisujúcich Tridsaťročnú vojnu a Prvú severnú vojnu.¹² **Štátna suverenita je Englundom opisovaná ako jeden z nástrojov na posilnenie centralizovanej moci zosobnenej v panovníkovi voči iným, dovtedy legitímnym, držiteľom politickej moci** (aristokracia, cirkev, stavy ako také, samostatné mestá, regióny s vysokým stupňom samosprávy a pod.). **Tento proces prebiehal v kontexte rozvoja kapitalistickej ekonomiky, presadzujúcej sa voči iným spôsobom organizácie ekonomického života.**¹³ Výsledný „suverénny štát“ je organizáciou formujúcou procesy prebiehajúce v poli moci, sám je však výsledkom interakcií vnútroštátnych aktérov. Bourdieu opisuje mechanizmus vzniku štátu nasledujúco: „*Štát je výuštením procesu koncentrácie rôznych druhov kapitálu... Táto koncentrácia ako taká vedie k tomu, že sa štát stáva držiteľom určitého druhu meta-kapitálu, ktorý mu dáva moc kontroly nad inými kapitálmi a ich držiteľmi... (Z)ároveň s tým, ako vzniká štát, vzniká „pole moci“ v zmysle herného priestoru, v ktorom držitelia kapitálu (rôzneho druhu) bojujú hlavne o moc nad štátom, teda o kapitál štátny, poskytujúci moc nad onými ostatnými rôznymi kapitálmi a ich predávaním.*“¹⁴

¹¹ Myšlienka, že moc štátu je meradlom jeho suverenity, je (často nevysloveným) predpokladom mnohých prác. Z citovaných pozri napr. Pastor, R. A.: *A Century's Journey: How the Great Powers Shape the World*. Basic Books, 2000, Buzan, B.: *People States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. L. Rienner Publishers, 1991 (hlavne kapitola 5, str. 186-230), Mearsheimer, J. J.: *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton & Company, 2001, Huntington, S.P.: *The Lonely Superpower*, *Foreign Affairs*, Volume 78, No. 2, March/April 1999, str. 35-49, Sahní, V.: *Brazil, India and South Africa: Three Pathways to Regional (In)Security*, In: CIDE, Número 46, 1999, str. 1-39.

¹² Pozri Englund, P.: *Nepokojná léta: Historie třicetileté války*. Nakladatelství Lidové noviny, 2000, a Englund, P.: *Neporazitelný*. Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

¹³ F. Braudel ich zhŕňa pod termíny „materiálny život“ (výroba pre vlastnú spotrebu, resp. spotrebu domácnosti – medzi výrobou a spotrebou neprebíha proces „výmeny“) a „trhové hospodárstvo“ (založené na „transparentnej výmene bez prekvapení, ktorej priebeh každý vopred pozná, a môže odhadnúť prakticky nemenný zisk“), ktoré sú vydelené voči „kapitalistickému hospodárstvu“ stojacom na nerovnej výmene, kde pre konkurenciu – základný zákon tzv. trhového hospodárstva – nie je veľa miesta a kde má obchodník dve výhody: preruší styk výrobcu so skutočným spotrebiteľom tovaru (len on teda pozná trh na oboch koncoch reťazca a teda aj zisk, s ktorým možno počítať) a má vo svojej ruke hotovosť, čo je jeho hlavným argumentom“. Pozri napr. Braudel, F.: *Dynamika kapitalismu*, Argo 1999, hlavne str. 31-39. Pri bližšom pohľade na Braudelovu argumentáciu je jasné, že rozdiely medzi týmito tromi spôsobmi organizácie ekonomického života sú kvantitatívne, nie kvalitatívne (najmä pokiaľ ide o rozdiel medzi „trhovým“ a „kapitalistickým“ hospodárstvom) – vzdialenosť/blízkosť výrobcu a spotrebiteľa, predvídateľnosť/nepredvídateľnosť výsledku výmeny, primeranosť/neprimeranosť zisku – to všetko sú relatívne hodnotiace kritériá. Z nášho pohľadu je dôležité konštatovanie, že „kapitalistické hospodárstvo“ je rozvinutím „trhového hospodárstva“, ktoré by sa nemohlo presadiť bez existencie moderného teritoriálneho (a suverénneho) štátu.

¹⁴ Bourdieu, P.: *Teorie jednání*, Karolinum, Praha 1998, str. 75.

Štát je teda v Bourdieho podaní výsledkom snáh sociálnych aktérov o ovládnutie jednotlivých druhov kapitálu.

Ako upozorňuje Immanuel Wallerstein, bez ohľadu na fakt, že existujú spoločenské skupiny, ktorých záujmom je prežitie štátu ako takého (typickou je štátna byrokracia) a tieto skupiny sa môžu stavať do úlohy „reprezentantov záujmov štátu“, **štát nemá „život sám o sebe“**. Je nástrojom presadzovania záujmov konkrétnych spoločenských skupín a súčasne rámcom, v ktorom sa odohráva ich súťaž o prostriedky presadzovania záujmov¹⁵ (o štátnu moc), resp. o ovládnutie Bourdieho „poľa moci“.

„Suverénny štát“ ako neukončený proces

Spochybnením autonómnosti štátu nestráca zmysel diskusia o jeho „suverenite“. Mení sa len obsah pojmu. Medzinárodné prostredie je možné charakterizovať Wallersteinovým pojmom „**svetosystém**“ – systém usporiadania ekonomických, politických i kultúrnych vzťahov, ktorý vznikol (resp. presadil sa) v Európe 16. storočia a s európskou ekonomickou a neskôr koloniálnou expanziou sa rozšíril prakticky po celej Zemi. Podľa Wallersteina je základňou jeho existencie „**svetoekonomika**“, ktorú možno definovať ako „*pozostávajúcu z navzájom sa križujúcich sietí vzájomne prepojených výrobných procesov, ktoré je možno nazvať „komoditnými reťazami“*“, tým spôsobom, že pre akýkoľvek výrobný proces v reťazi existuje niekoľko „*vpred a späť smerujúcich väzieb*“, od ktorých sú príslušné procesy (a ľudia do nich zapojení) závislí. Tieto výrobné procesy obyčajne vyžadujú fyzický transport komodít medzi nimi, a často je transfer „práv“ na komodity v reťazi realizovaný nezávislými organizáciami, a v tom prípade hovoríme o existencii „obchodu“.¹⁶ Politickou superštruktúrou svetoeconomiky nie je **jednotný politický útvar („svetová ríša“), ale systém** formálne nezávislých, suverénnych štátov. Prostredníctvom tohto anarchického systému (v zmysle neexistencie ústrednej moci) a v jeho rámci sú v rozličnej miere suverénne štáty „*legitimizované a obmedzované*“.¹⁷ **Suverenita, svojím dvojitém obsahom formálnej autonómie a systémových obmedzení, je tak mierou schopnosti sociálnych aktérov majúcich podiel na štátnej moci¹⁸ presadzovať v kontexte svetosystému jej prostredníctvom určité záujmy.**

Je možné polemizovať s Wallersteinovou implicitnou tézou o „primáte“ svetoeconomiky pred jej politickou superštruktúrou (ktorej súčasťou je moderný štát a anarchický medzinárodný systém). **Moderný štát neslúži len ako nástroj vytvárania „kvázimonopolov“ v rámci svetovej ekonomiky,¹⁹ hoci to je jedna z jeho funkcií a príčin vzniku.** Vznik svetoeconomiky a systé-

¹⁵ Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 30-31.

¹⁶ Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 3.

¹⁷ Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 14.

¹⁸ Súhrne by sme ich mohli nazvať pojmom „politická elita“, čo nutne neznamená existenciu vnútorne homogénnej skupiny, vedome presadzujúcej spoločné záujmy. Sociálni aktéri patria do politickej elity podobnosťou svojho postavenia v poli moci, ovládaním štátnej moci.

¹⁹ Pre vysvetlenie pojmu „kvázimonopol“ i argumentáciu na podporu tvrdenia o štáte ako inštitúcii slúžiacej len na vytváranie kvázimonopolov pozri napr. Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 29-30.

mu suverénnych štátov sú dva vzájomne prepojené a podmieňujúce sa procesy²⁰. **Moderný štát (a tým aj medzinárodný systém) vzniká z predchádzajúcich foriem organizácie politickej moci procesom centralizácie (koncentrácie) a ohraničovania legitimacy, ktorú možno charakterizovať ako právo rozhodovať o postavení aktérov v poli moci.** „Legitimita“ je tak v podstate Bourdieho „meta-kapitálom“, ktorý štátu „dáva moc nad ostatnými kapitálmi a ich držiteľmi“, teda umožňuje „vládnuť nad rôznymi poliami a rôznymi jednotlivými kapitálmi, a hlavne nad kurzom výmeny medzi nimi (alebo nad silovými vzťahmi medzi ich držiteľmi)“. ²¹ **So vznikom štátu sa pole moci ohraničuje a centralizuje.**²² V dôsledku pôsobenia svetoekonomy, ktorá je schopná efektívne fungovať len v systéme skladajúcom sa z viacerých obmedzene autonómnych štátov, však nie je tento proces nikdy úplný. Koncentrovať a ohraničovať pole moci sú, prirodzene, schopné viac tie štáty, ktorých suverenita je svetoekonomikou obmedzovaná menej.

Predbežne tak môžeme konštatovať, že **svetosystém sa skladá z dvoch vzájomne sa prekrývajúcich a dopĺňajúcich systémov vzťahov:**

- **Sieť vzájomne prepojených výrobných procesov tvoriacich svetoekonomiku**, v ktorej štát slúži na vytvorenie priestorovo obmedzeného kvázimonopolu, teda na ovládnutie obmedzenej časti procesu vytvárania a distribúcie zisku.
- **Systém neúplne centralizovaných a nedokonale ohraničených polí moci (resp. „suverénnych“ štátov)**, ktoré sú súčasne inštitúciami v rôznej miere schopnými regulovať vzťahy medzi sociálnymi aktérmi, nositeľmi jednotlivých foriem kapitálu, a to hlavne prostredníctvom regulácie ich práv užívania týchto foriem kapitálu a výmenného kurzu medzi jeho jednotlivými formami.

Centrum – periféria

(Neo)realistické prístupy k skúmaniu medzinárodnej politiky označujú štruktúru medzinárodného systému za anarchickú – jej charakteristickým znakom je neexistencia ústrednej politickej moci. S tým možno súhlasiť, treba sa však vyhnúť stotožňovaniu anarchickosti s neexistenciou hierarchických vzťahov.

Svetosystém je historickým javom. Svetoekonomika ako jeho súčasť sa rozširovala v dôsledku vnútorných potrieb z regiónu západnej Európy a sieťou „komoditných reťazcov“ prenikala do stále nových zón. Konkrétnou podobou tohto procesu bolo zahŕňanie nových zón do medzinárodnej deľby práce. V nových zónach nachádzala rozličné spôsoby organizácie ekonomického a politického života, dokázala ich však prispôbiť svojim potrebám.²³ Výrobné aktivity, z ktorých komoditné reťazce pozostávajú, sú geograficky lokalizované. Z existencie (kvázi) su-

²⁰ O vzájomnej spätosti vzniku kapitalistickej ekonomiky a moderného štátu pozri napr. Braudel, F.: *Dynamika kapitalizmu*, Argo 1999, str. 39-46.

²¹ Bourdieu, P.: *Teorie jednání*, Karolinum, Praha 1998, str. 75.

²² Bourdieu hovorí o „vzniku poľa moci“ spolu so vznikom štátu, čo však, podľa nášho názoru, nie je presné. Pole moci existuje aj pred vznikom moderného štátu, vytváraním štátu sa mení len jeho štruktúra a to v smere ohraničovania a koncentrácie (v rámci vyčlenených hraníc).

²³ O úlohe sily v tomto procese pozri napr. Giddens, A.: *Sociologie*. Argo 2004, str. 75-76, 78-81, alebo Braudel, F.: *Dynamika kapitalizmu*, Argo 1999, str. 54.

verénnych štátov, ako súčastí politickej superštruktúry svetoeconomiky, prepojenosti procesov vytvárania kvázimonopolov a ohraničovania a koncentrácie legitimacy, ako aj z historického faktu rozširovania sa svetosystému z určitého regiónu do ostatných oblastí vyplýva, že **štruktúra svetosystému je charakterizovaná existenciou centra a periférie**. Vzťah centrum-periféria nachádza odraz v oboch už popísaných systémoch vzťahov:

- **Existuje hierarchické rozdelenie „centrálnych“ a „periférnych“ výrobných procesov.** Rozdiel je vytváraný „*stupňom, v akom zhodnocujú prácu, mechanizáciou a úrovňou zisku*.“²⁴ Centrálne výrobné procesy sú koncentrované do geograficky ohraničených oblastí asú prostredníctvom vplyvu prenášaného komoditnými reťazcami schopné formovať periférne procesy vo zvyšných oblastiach.
- **Hierarchia existuje aj medzi „centrálnymi“ a „periférnymi“ štátmi.** Prejavuje sa v rozličnej miere ich suverenity. Hierarchická štruktúra je výsledkom procesu rozširovania svetosystému, v ktorom hralo primárnu úlohu násilie. Štát bol inštitúciou, prostredníctvom ktorej bolo násilie používané a legitimizované. Koloniálna expanzia centra vytvorila systém polozávislých a závislých území, ktorých politická štruktúra bola formovaná v súlade s potrebami držiteľov štátnej moci v krajinách centra.²⁵ Proces dekolonizácie ukončil najviditeľnejšie formy priamej závislosti, prekreslil hranice polí moci a vytvoril nové ohniská ich koncentrácie. Nepriame formy politickej závislosti a hierarchický vzťah polí moci bývalých materských krajín a nových postkoloniálnych štátov však pôsobili naďalej a nič podstatné sa nezmenilo ani na štruktúre svetoeconomiky.

(Semi)periférny štát

Môžeme tak konštatovať, že takzvaný „Tretí svet“ možno stotožniť so (semi)perifériou svetosystému.²⁶ Z povedaného pre **charakter štátov (semi)periférie** vyplýva:

- **Majú silne obmedzenú suverenitu**, a to z dvoch príčin: a) slabšia ekonomická báza (keďže sa na ich území nachádzajú periférne časti komoditných reťazcov produkujúce nižšiu pridanú hodnotu), čo pre politickú elitu znamená menšie možnosti koncentrácie kapitálu; b) majú menšiu schopnosť regulovať sociálnych aktérov (v dôsledku nižšej ohraničenosti a koncentrácie).²⁷

²⁴ Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 16.

²⁵ Pozri Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 80, alebo Braudel, F.: Dynamika kapitalizmu, Argo 1999, str. 54.

²⁶ Používanie pojmu „Tretí svet“ sa historicky vyvíjalo, preto je jeho stotožnenie so (semi)perifériou len približné. Na začiatku bol používaný na označenie „tretej sily“, ktorá mala v medzinárodnej politike vzniknúť osamostatnením sa koloniálnych štátov medzi „Západom“ a „sovietskym blokom“. Hoci bol neskôr používaný aj v ekonomickom zmysle (pre skupinu krajín, ktoré nepatrili ani k industrializovaným „západným“ ekonomikám, ani k „socialistickému bloku“), ostal predovšetkým politickým pojmom. Konvenčne bol teda používaný približne na označenie krajín nepatriacich medzi západoeurópsko-severoamerické centrum svetosystému, minus tzv. „sovietsky blok“. Po rozpade bipolarity boli medzi „krajiny Tretieho sveta“ zaradené aj niektoré časti bývalého sovietskeho bloku – napríklad stredoázijské republiky (zaradovali sa doň aj ony samy – keď sa zapojili do práce formálnych štruktúr, ako napr. Hnutie nezúčastnených krajín).

²⁷ Kwame Nkrumah tieto dva aspekty (semi)periférneho štátu zhŕňa pod pojem „neokolonializmus“. „Esenciou neokolonializmu je, že štát, ktorý je mu poriadnený, je teoreticky nezávislý a má všetky vonkajšie znaky medzinárodnej suverenity

- Z charakteru svetosystému vyplýva aj **previazanosť a vzájomná podmienenosť procesov prebiehajúcich v štátoch centra a (semi)periférie**.

Modernosť verzus predmodernosť

Vo „weberovskom“ poňatí sa tradičný a moderný štát odlišujú svojou efektívnosťou. Tradičný štát, sám o stupeň nad takzvanými „predštátnymi“ spoločnosťami (tlupy, kmene, občiny zberačov, lovcov, pastierov či poľnohospodárov, v ktorých sa v rámci spoločenskej delby práce ešte nevyvinula špecializovaná skupina „vládcov“) má všetky základné prvky moderného štátu – politický aparát (špecializované inštitúcie, ktorých účelom je „vládnuť“ – uskutočňovať politické zámery a rozhodnutia predstaviteľmi politického aparátu); územie (oddelené hranicami od území iných štátov, či „územia nikoho“); právo a použitie sily (kodifikovaný systém noriem a špecializované inštitúcie, ktorých cieľom je používať silu v rámci daného systému noriem).²⁸ V porovnaní s modernými štátmi im však niektoré prvky chýbajú – podľa **A. Giddensa** sa rozdiely prejavujú v troch oblastiach:

- **Suverenita**: Územia ovládané tradičnými štátmi nie sú tak presne definované, ako je to u štátoch moderných. Skutočná moc ústrednej vlády klesá smerom od centra. Pojem suverenity (teda nezadateľného práva vlády na zvrchovanú právomoc na celom presne definovanom území) má v tradičných štátoch v porovnaní s modernými len malý význam.
- **Občianstvo**: V zmysle súľahitosti, ktorú cítia občania so štátom (resp. jeho predstaviteľmi). V tradičných štátoch sa obyčajne týkala len vládnucej triedy, v moderných je väčšina obyvateľstva žijúca na území vymedzenom hranicami „občanmi“, zdieľajúcimi spoločné práva a povinnosti a považujúcimi sa za súčasť „národa“.
- **Nacionalizmus**: S týmto pojmom sa spája sám vznik moderných (národných) štátov. Definovať ho možno ako systém symbolov a presvedčení vyvolávajúcich pocit príslušnosti k danému politickému spoločenstvu.

Na základe týchto spoločných a rozdielných znakov definuje Giddens **moderný (národný) štát** nasledujúco: „*Pojem národný štát označuje politický aparát, ktorý uplatňuje zvrchované práva na vymedzenom území a dokáže svoj nárok zvrchovanosti oprieť o vojenské sily, pričom mnohí z jeho občanov sa stotožňujú s jeho národnou identitou.*“²⁹

Rozdiel medzi moderným a tradičným štátom je teda kvantitatívny, nie kvalitatívny – moderný štát má jasnejšie definované hranice, je viac zvrchovaný smerom dovnútra (oproti iným spoločenským formáciám pôsobiacim v tom istom priestore), opiera sa o pocit náležitosti u širšej skupiny obyvateľstva a tento pocit je schopnejší mobilizovať inkluzívnejším systémom symbolov. Rozdiely možno zhrnúť do tabuľky:

ty. V skutočnosti je však jeho ekonomický systém, a teda aj jeho politika, riadený zvonku. Metódy a formy tohto riadenia môžu naberať rôznu podobu. Napríklad v extrémnom prípade sú na pôde neokoloniálneho štátu umiestnené jednotky imperiálnej mocnosti a kontrolujú jeho vládu. Častejšie však je neokoloniálna kontrola vykonávaná ekonomickými a monetárnymi prostriedkami.“ Pozri Nkrumah, K.: *Neo-Colonialism – The Last Stage of Imperialism*. International Publishers, New York 1971, str. IX.

²⁸ Pozri napr. Giddens, A.: *Sociologie*. Argo 2004, 334-336.

²⁹ Giddens, A.: *Sociologie*. Argo 2004, str. 337.

Tab. 16: Tradičný a moderný štát v poňatí A. Giddensa

	Tradičný štát	Moderný štát
Vonkajšie hranice	Nejasné hranice, medzi štátmi sa nachádzajú skôr územia „prekrývajúcich sa sfér vplyvu“, resp. sa štát postupne „rozplýva“ do „územia nikoho“. Hranica je limitom štátnej moci.	Jasne vymedzené hranice, ktoré sú vymedzením pôsobnosti konkrétnej štátnej moci.
Suverenita (vnútorná)	Štát nie je jedinou inštitúciou s právom na použitie sily. Obmedzovaný je klesaním schopnosti používať silu smerom od centra k hraniciam, ako aj právnymi systémami zaručujúcimi (čiastočnú) autonómiu iných spoločenských formácií (cirkev, stavy, organizácie remeselníkov či kupcov, občiny, kasty...)	Štát má monopol na použitie sily a toto svoje právo je schopný vykonávať efektívne na celom území, ktoré je formálne pod jeho jurisdikciou.
Stotožnenie sa so štátom	„Príslušníkmi štátu“ sa cítia hlavne členovia vládnych vrstiev, pocit náležitosti u nás je slabý, nahrádzajú ho „predmoderné“ lojality – regionálne, stavovské a pod.	Väčšina ľudí žijúcich na území štátu sú „občania“ – teda majú voči štátu práva a povinnosti. Považujú sa za súčasť jednotky (národa), ktorej politickým vymedzením je štát.
Súbor symbolov	Súbor symbolov, o ktorý sa opiera pocit príslušnosti k štátu, stojí na hierarchických patrón-klientských vzťahov.	Štát sa opiera o nacionalizmus – inkluzívny systém symbolov, vytvárajúci priamy symbolický vzťah medzi občanom a štátom.

Zdroj: Vlastná tab. autora na základe Giddens, A.: Sociologie. Argo 2004, str. 333-353.

Vývoj od tradičného štátu k modernému je diktovaný vývojom materiálnych podmienok – zvyšujúca sa deľba práce a komplexnosť výrobných procesov zvyšuje zložitosť sociálnych vzťahov. Ich regulácia a koordinácia si vyžadujú efektívnejšiu a centralizovanejšiu politickú moc, ktorá práve v dôsledku stále väčšej schopnosti ovplyvňovať život človeka musí hľadať legitimitu v inkluzívnejších systémoch symbolov.

Štáty „Tretieho sveta“ sú potom špecifickým variantom spájajúcim formálne prvky moderného štátu a tradičných foriem organizácie spoločenského života: „*Hoci mnohí obyvatelia doteraz žijú tradičným spôsobom života, sú tieto spoločnosti veľmi odlišné od tradičných štátov. Ich politické systémy sú odvodené od tých, ktoré vznikli v Európe, alebo ich priamo napodobňujú; inými slovami, ide o národné štáty.*“³⁰ Zo špecifického spojenia modernity a tradicionalizmu, a napätia medzi nimi, majú potom vyplývať aj problémy štátov Tretieho sveta prejavujúce sa v politickej nestabilite.

Aplikujme teraz diskusiu načrtnutú v časti zaoberajúcej sa suverenitou na predchádzajúce tézy. Pretrvávajúce znaky tradicionalizmu sa tak v štátoch Tretieho sveta prejavujú nedostatočným stupňom vývoja „poľa moci“. Držitelia štátnej moci nemajú plnú kontrolu nad ostatnými kapitálmi a ich držiteľmi, nie sú schopní úplne určovať kurz výmeny. Príčinou je nedostatočne koncentrované a ohraničené pole moci – boj o spoločenskú kontrolu sa neodohráva len na úrovni štátu, ale aj mimo neho.

Zatiaľ čo nám táto charakteristika môže poslúžiť ako opis rozličných podôb štátu, nevysvetľuje procesy, ktoré k nim vedú. Z načrtnutej Giddensovej teórie by mohlo vyplývať, že pevnej-

³⁰ Giddens, A.: Sociologie. Argo 2004, str. 80.

šie zapájanie štátu do globálnej ekonomiky (ktoré vedie k prehĺbovaniu delby práce a zvyšovaniu komplexnosti výrobných procesov) bude viesť k jeho posilňovaniu – teda k posilovaniu schopnosti držiteľov štátnej moci regulovať správanie iných sociálnych aktérov. Realita (semi) periférie je však iná. Vo väčšine prípadov považovali (a považujú) jej politické elity globálne prostredie za potenciálny zdroj ohrozenia svojho mocenského postavenia. Ak si tento paradox nechceme vysvetľovať kognitívnou nedostatočnosťou masovo postihujúcou politické elity (semi)periférie,³¹ je potrebné hľadať iný prístup k definovaniu podstaty a fungovania (semi) periférneho štátu.

Štát verzus spoločnosť

Giddensov prístup rozvíja **Joel Midgal** a v knihe *Strong Societies and Weak States* (Silné spoločnosti a slabé štáty) ho uplatňuje priamo na podmienky Tretieho sveta.³² **Oproti sebe stavia štát, ako inštitúciu s ambíciou zvrchovanej moci na určitom území (suverénnu inštitúciu), a spoločnosť, ktorá je súborom sociálnych aktérov (jednotlivcov a skupín) existujúcich v hraniciach štátu.** Tí v záujme napĺňania vlastných záujmov posilňujú svoje mocenské postavenie, čo v určitých prípadoch znamená snahu o obmedzenie moci štátu (dalo by sa povedať, že „vytvárajú štát v štáte“). Cenou, o ktorú sa hrá, je „sociálna kontrola“ – schopnosť a oprávnenie regulovať konanie ostatných sociálnych aktérov v súlade s vlastnými cieľmi či želaniami.

Ďalším ústredným Midgalovým pojmom je „**stratégia prežitia**“. V situácii, keď je každý jednotlivec „spoločenskou bytosťou“ a spoločenské skupiny sú navzájom prepojené a závislé, je prežitie sociálneho aktéra funkciou možností, ktoré mu jeho postavenie v spoločenskej štruktúre poskytuje. Ak štát nie je pre sociálnych aktérov zdrojom udržateľných „stratégií prežitia“, stráca schopnosť mobilizovať ich. Funkcie štátu začnú plniť iní sociálni aktéri – náboženské, etnické, regionálne organizácie, „silní muži“ (zo „strongmen“ používaného v anglosaskej politickej vede).³³ Za určitých okolností môžu títo inštitucionálni a individuálni „patroni“ mobilizovať svojich „klientov“ aj proti štátu.³⁴

³¹ Prirodzene, teoreticky túto alternatívu nemožno úplne vylúčiť. Implicitne na nej pri svojom hodnotení ekonomickej politiky rozvojových krajín zakladá napríklad H.G. Johnson. Pozri: Johnson, H.G. (ed.): *Economic Nationalism in the Old and New States*, George Allen and Unwin Ltd., London 1968. Pri takomto vysvetlení však narážame na náš pôvodný problém o úroveň vyššie – čo spôsobilo, že sa v krajinách Tretieho sveta dostala k moci politická elita so silnou kognitívnou nedostatočnosťou?

³² Midgal, J.: *Strong Societies and Weak States. State – Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1998.

³³ Pre definovanie spoločenskej funkcie a pozície „silných mužov“, ktorí sú v kultúrnej a politickej antropológii nazývaní aj „big men“, pozri tiež Kottak, C. F.: *Cultural Anthropology*, Fifth Edition, McGraw-Hill, Inc. 1991, str. 111-112.

³⁴ Prikladom môže byť fenomén tzv. „radikálnych islamských organizácií“ v moslimskom svete a ich postoj k „modernistickému štátu“. Viacero autorov upozorňuje, že podpora, ktorú majú u obyvateľstva, je v podstatnej miere funkciou neschopnosti štátu plniť sociálne funkcie a miery, do akej oni v tejto oblasti štát zastupujú. V krajinách ako Pakistan, Egypt, Indonézia, či v častiach Indie, je mešita centrom redistribúcie bohatstva a poskytovania potravinovej a finančnej pomoci, vzdelania, ale aj možnosti zapojenia sa do politického života v spoločnosti. Napríklad Ahmed Rashid podáva zasvätený opis spôsobu, ktorým tieto procesy viedli k nástupu Talibanu v Afganistane. Pozri: Rashid, A.: *Taliban. Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*. I.B.Tauris Publishers, London and New York 2001.

Sila štátu je teda meradlom jeho „*schopnosti preniknúť do spoločnosti, regulovať spoločenské vzťahy, vyťažiť zdroje a vyvlastňovať či požívať zdroje definovaným spôsobom.*“³⁵ Podmienkou je, aby bol štát schopný poskytovať:

- **odmeny** ako motiváciu k spolupráci a prostriedok kooptácie potenciálne konkurenčných mocenských centier,
- **tresty** ako odstrašenie a oslabovanie konkurenčných mocenských centier,
- **symboly** schopné vytvoriť systém spoločne zdieľaných hodnôt a kolektívnych spomienok, ktoré sú silnejšie ako partikulárne hodnoty v spoločnosti.³⁶

Pre štáty semiperiférie je podľa Migdala charakteristická **spoluexistencia silných spoločností a slabých štátov**. Kolonializmus oslabil tradičné spoločenské štruktúry (bez ohľadu na to, či sa krajina dostala plne pod koloniálnu kontrolu, alebo len do polokoloniálnej závislosti). Jeho cieľom bolo zapojiť podrobené územia do globálnej ekonomiky, teda zmeniť charakter i štruktúru miestnych výrobných procesov.³⁷ Predpokladom bolo urobiť dovtedajšie stratégie prežitia neutržateľnými. Keďže prostriedkom zmien bola štátna moc (v tomto prípade koloniálnej moci), nevyhnutným predpokladom bolo podľa Migdala oslabenie existujúcej spoločnosti – jej štruktúry a inštitúcie boli čiastočne rozbité, čiastočne zapojené do nového systému.

Koloniálny štát však nedokázal poskytnúť nové stratégie prežitia, a tak bolo nezamýšľaným dôsledkom jeho pôsobenia posilnenie spoločnosti. Postkoloniálne krajiny preto zdedili difúznú štruktúru moci – štát mal veľké ambície, no malé možnosti. „Meta-kapitál“ (ak by sme použili Bourdieho výraz) nebol v poli moci koncentrovaný na jednom mieste – v štáte – ale rozdelený medzi štát a viacerých sociálnych aktérov v spoločnosti (mocenské centrá). Túto situáciu posilňoval aj fakt, že nové štáty museli konštruovať symbolické systémy podporujúce ich sociálnu kontrolu v silnej konkurencii iných, partikulárnych, systémov symbolov, stavajúcich napríklad na etnicite či náboženskej príslušnosti.³⁸ Pre krajiny Tretieho sveta je charakteristická vysoká **miera etnickej a náboženskej fragmentácie**.³⁹ To prispieva k sile spoločnosti a slabosti štátu

³⁵ Migdal, J.: *Strong Societies and Weak States. State – Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1998, str. 4.

³⁶ Pozri napr. Migdal, J.: *Strong Societies and Weak States. State – Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1998, str. 36-37, pre charakteristiku fungovania nacionalizmu ako symbolu posilňovania štátu na úkor spoločnosti pozri Sathyamurthy, T. V.: *Nationalism in the Contemporary World: Political and Sociological Perspectives*, Frances Pinther (Publisher), London; Allanheld, Osmun Publishers, New Jersey 1983, str. 35.

³⁷ V oblasti poľnohospodárstva to napríklad znamenalo premenu z výroby pre vlastnú spotrebu, prípadne miestny trh, na výrobu pre spotrebu na globálnom trhu. To predpokladalo zmenu v pestovaných plodinách, ako aj zmenu vlastníckych vzťahov k pôde (potlačanie komunálneho vlastníctva, uprednostňovanie súkromného vlastníctva a pod.). Pre priebeh týchto procesov v prostredí Južnej Ázie pozri napr. Bayly, C. A.: *Origins of Nationality in South Asia, Patriotism and Ethical Government in the Making of Modern India*, Oxford University Press, Delhi, 1998. Opis niektorých všeobecných zákonitostí tohto procesu podáva v citovanej knihe aj Joel Migdal. Migdal, J.: *Strong Societies and Weak States. State – Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1998, str. 57-65.

³⁸ V tejto súvislosti nie je diskusia o tom, nakoľko je „eticita“, teda etnická príslušnosť ako zdroj politickej sebaidentifikácie, pôvodným a nakoľko umelo (a vedome) počas kolonializmu vytvoreným javom. Podstatné je, že v postkoloniálnom období bola súčasťou sociálnej reality. To isté platí o náboženstve a sebaidentifikácii. Pre bližšiu diskusiu o tejto téme pozri napr. Roy, B.: *Some Trouble With Cows: Making Sense of Social Conflict*. Berkeley, University of California Press, 1994, internetová verzia knihy – zdroj: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft629007fg/>.

³⁹ Pozri napr. Hayness, J.: *Third World Politics. A Concise Introduction*, Blackwell, 1996, str. 106.

– nie ako bezprostredná príčina, ale potenciál, ktorý môže byť inštrumentalizovaný v prípade existencie politického záujmu. Mocenské centrá v spoločnosti spochybňujúce postavenie štátu môžu ľahšie vytvárať vlastné legitimačné systémy symbolov (ktorých inkluzívnosť je postavená na spoločnej etnickej alebo náboženskej identite).

Z podobných východísk pristupuje k problematike **M. Kamrava**.⁴⁰ Politické procesy prebiehajúce v Treťom svete charakterizuje dvoma fenoménmi:

- **Inštitucionalizácia** – teda **efektívne nastolenie vládnej autority nad spoločnosťou prostredníctvom špeciálne vytvorených politických štruktúr a organizácií**. Kamrava upozorňuje, že tento proces nemá nič spoločného s demokratizáciou, či vytváraním právneho štátu v zmysle súboru pravidiel, ktorými sa riadia politické procesy a ktorý znižuje personalizáciu politiky. Inštitucionalizácia hovorí o sociálnej kontrole, schopnosti štátu preniknúť do rozličných vrstiev spoločnosti a zaistiť, aby sa sociálni aktéri správali v zhode s ním definovanými pravidlami – dobrovoľne, alebo pod hrozbou či s použitím sily. Inštitucionalizácia je možná len tam, kde existuje jasne definované mocenské centrum schopné potlačiť svojich potenciálnych konkurentov.
- **Legitimizácia** – ktorá je **schopná emocionálne a psychologicky spájať ovládanú spoločnosť a ovládajúci štát**. Jej cieľom je vytvoriť situáciu, v ktorej sociálnych aktérov nevedie k želanému konaniu len sila, ale aj ich vlastné presvedčenie.⁴¹

Keďže je inštitucionalizácia v podstate posilňovaním pozície štátu ako prerozdeldovateľa tresťov a odmien, možno tento proces stotožniť s Midgalovými prvými dvoma podmienkami sily štátu. Legitimizácia je zas ekvivalentom vytvárania systémov symbolov schopných prekonať odstredivé sily v spoločnosti.

Na tomto základe Kamrava vydeľuje **štyri základné typy režimov v Treťom svete**:

- **„Sultanistické“ a neopatrimonálne**: závislé od sily osobnosti lídra. Vo väčšine prípadov sa však postupne spoliehajú na stále viac inštitucionalizované procesy nátlakové prostriedky a tým prerastajú do druhého typu.
- **Autoritársko-byrokratické**: v ktorých sú základom politickej moci nátlakové inštitúcie (polícia, armáda s výraznými vnútropolitickými funkciami) a rastúca sieť vládnych inštitúcií.
- **Populistické inkluzívne**: ktorých moc nespočíva len na osobnosti lídra a inštitucionalizovaných prostriedkoch, ale aj dodatočnom elemente masového kolektívneho správania sa.
- **Experimenty s demokraciou**: ktoré stavajú svoju legitimitu na (formálnom) zapájaní ľudí do politických rozhodovacích procesov prostredníctvom volieb a pod.⁴²

Nejde o kategórie, do ktorých by sa dal s definitívnou platnosťou zaradiť každý konkrétny režim v Treťom svete. Väčšinu z nich tvoria zmiešané typy, a jeden režim môže počas svojho vývoja prechádzať rôznymi štádiami prijímať rozličné **stratégie posilňovania štátu voči spoločnosti**. Kamrava opisuje práve niektoré z týchto stratégií, rozlične kombinujúce nástroje inštitucionalizácie a legitimizácie. „Sultanistické“ a neopatrimonálne režimy sú silne závislé od legitimizácie dosahovanej stotožňovaním režimu s osobou charizmatického lídra. Ten je zdrojom politickej moci, čo predpokladá nízku úroveň inštitucionalizácie. Opakom sú, podľa Kamravu, autoritársko-byrokratické režimy, ktorých moc spočíva v silnej inštitucionalizácii politických

⁴⁰ Kamrava, M.: *Politics and Society in the Third World*, Routledge, London & New York, 1993.

⁴¹ Kamrava, M.: *Politics and Society in the Third World*, Routledge, London & New York, 1993, str. 1-7.

⁴² Kamrava, M.: *Politics and Society in the Third World*, Routledge, London & New York, 1993, str. 15.

procesov, vrátane nástrojov nátlaku. Populistické inkluzívne režimy pridávajú k personálnemu apelu lídra aj inštitucionalizované systémy symbolov (napr. nacionalizmus, revolučná ideológia). Experimenty s demokraciou zas svoju legitimizáciu stavajú na inštitucionalizácii politických procesov a zapájajú sociálnych aktérov do nich.

Spoločným záverom Migdala i Kamravu je, že štáty v Treťom svete nie sú „dostatočné“ – sú „slabšie“ ako spoločnosť, resp. sú nedostatočne inštitucionalizované a legitimizované. Je pre ne charakteristická oligopolná štruktúra mocenského poľa.

Tab. 18: Vzťah štát – spoločnosť a jeho vplyv na štruktúru pola moci

	Silný štát	Slabý štát
Silná spoločnosť		Oligopolná štruktúra pola moci, existencia mocenských centier spochybňujúcich autoritu štátu, medzi nimi a štátom prebieha boj o sociálnu kontrolu. Charakteristický stav v Treťom svete.
Slabá spoločnosť	Hierarchická pyramídálna štruktúra, typická pre moderný štát. Štát je schopný vykonávať najväčšiu sociálnu kontrolu.	Anarchická štruktúra pola moci. Prechodný stav existujúci po obdobiach dlhých bojov o štátnu moc, v ktorých sú rozvrátené aj tradičné sociálne štruktúry.

Zdroj: Vlastná tab. autora na základe Migdal, J.: *Strong Societies and Weak States. State – Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1998, str.

Načrtnuté teórie štátu poskytujú pomerne dobrý opis procesov prebiehajúcich vo vnútri (semi) periférneho štátu – teda „slabého“ štátu, ktorý sa musí presadzovať voči „spoločnosti“ v boji o „sociálnu kontrolu“, posilňujúc svoju „inštitucionalizáciu“ (schopnosť poskytovať odmeny a tresty) a legitimizáciu (schopnosť vytvárať integrujúce symboly). Ich určitou slabosťou je **oddeľovanie „spoločnosti“ a „štátu“, ktoré vedie k niekoľkým nedoriešeným otázkam:**

- Štát vystupuje raz ako priestor, v ktorom sociálni aktéri bojujú o sociálnu kontrolu, inokedy ako sociálny aktér súťažiaci so „spoločnosťou“ (resp. jej časťami).
- Ak je „štát“ jedným z aktérov bojujúcich o sociálnu kontrolu s inými sociálnymi aktérmi tvoriacimi „spoločnosť“, aký je medzi nimi rozdiel? V oligopolnom poli moci nemá štát monopol na moc. Naopak, snahou iných sociálnych aktérov je tento monopol získať. Rozdiel by tak bol len formálny – štát je aktérom, ktorého monopol na moc je v danom momente formálne uznaný. Aj tu však narážame na problém – súčasťou stratégií oslabovania štátu je aj spochybňovanie uznania jeho monopolu na moc.
- Ak je „štát“ len priestorom súťaže, nemôže mať vlastné záujmy, pri sledovaní ktorých by vchádzal do konfliktu so „spoločnosťou“.

Odpovede boli naznačené už v časti zaoberajúcej sa povahou medzinárodného systému. Konštatovali sme, že v svetosystéme je **štát nástrojom ovládnutia časti výrobných procesov tvoriacich svetoekonomiku a súčasne inštitúciou v rozličnej miere regulujúcou vzťahy medzi sociálnymi aktérmi, nositeľmi jednotlivých foriem kapitálu**. O štáte tak nemá zmysel hovoriť ako o samostatnom aktérovi so záujmami, ktoré ho môžu stavať do konfliktu s inými sociálnymi aktérmi. Musíme hľadať spôsob, ako ho redukovať na priestor boja o sociálnu kontrolu, vychádzajúc z tých aspektov Migdalovho a Kamravovho modelu, ktoré dobre opisujú procesy prebiehajúce v (semi)periférii.

Štát ako „možnosť a oprávnenie“

Vznik štátu je spojený s procesom koncentrácie a ohraničovania poľa moci. Z povahy svetosystému vyplýva, že je to proces neukončený, a miera jeho zavŕšenosti klesá s rastúcou vzdialenosťou (len druhotne v zmysle geografickom) štátu od centra svetosystému. Koncentrácia a ohraničovanie vytvára v svetosystéme štruktúru poľa moci, ktorú môžeme opísať už uvedeným spôsobom – ako sieť vzájomne prepojených sub-polí, z ktorých má každé svoje centrum. Ovládnutie centra dáva sociálnemu aktérovi možnosť a oprávnenie regulovať ostatných aktérov v rámci vymedzených hraníc. „Štát“ je tak práve touto „možnosťou a oprávnením“.

Jav môžeme opísať bližšie pomocou **Bourdieuových kategórií fyzického a symbolického násillia**.⁴³

- **Fyzické násillie** je procesom regulácie vzťahov medzi jednotlivými sociálnymi aktérmi, predovšetkým prostredníctvom kontroly nad výmenným kurzom medzi jednotlivými formami kapitálu a práv k nim. Prejavom monopolu na fyzické násillie, ktorý si uplatňuje štát, je schopnosť poskytovať odmeny a tresty, ako ju opisuje Midgal, či inštitucionalizácia podľa Kamravu.
- Pod **symbolickým násillím** treba chápať vytváranie kategórií myslenia spontánne aplikovaného aktérmi na sociálnu realitu. Cieľom symbolického násillia je premeniť ohraničené mocenské pole (teda hierarchicky usporiadaný systém mocenských vzťahov medzi aktérmi) na korpus (sociálna štruktúra, ktorá sa javí ako objektívna, a ktorá slúži ako klasifikačné schéma, nespochybniteľný princíp konštrukcie sociálneho sveta). Kamravova „legitimizácia“ či Midgalom opisované vytváranie „systému symbolov“ je potom práve procesom aplikácie symbolického násillia. Jeho pomocou je vlastná existencia štátu kladená mimo oblasť pochybností.

Moderný štát je oprávnením na monopol na fyzické a symbolické násillie. Vďaka tomuto monopolu môžu sociálni aktéri majúci podiel na štátnej moci ohraničovať a koncentrovať pole moci, a to ako v rovine „fyzickej“, tak aj „symbolickej“.

V svetosystéme je však „štát“ inštitúciou, ktorej existencia je definovaná vo vzťahu k iným „štátom.“⁴⁴ K podobnému záveru sme došli už predtým – **medzištátny systém je rámcom, ktorý štáty definuje a tým odlišuje moderný štát od iných spôsobov organizácie poľa moci.** Úloha, ktorú má štát zohrávať vo svetosystéme, je ukotvená v politickom diskurze i v normách, ktoré medzinárodný systém riadia – Organizácia spojených národov je predovšetkým zhromaždením štátov uznaných inými štátmi, resp. zástupcov „národov“ (v politickom slova zmysle), ktorých „právo na štát“ je medzinárodne uznané.⁴⁵

⁴³ Pozri Bourdieu, P.: Teorie jednání, Karolinum, Praha 1998, str. 69-104. Druhá časť textu sa zaoberá procesmi prebiehajúcimi v rodine, svojou charakteristikou „nastolovania“ ako premenu „poľa“ na „korpus“ je však relevantná aj pre skúmanie podstaty štátu.

⁴⁴ Wallerstein, I.: The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations. Cambridge University Press, 1984, str. 29.

⁴⁵ V štruktúrach OSN bola ukotvená OOP ako „uznaný zástupca palestínskeho národa“, a až do polovice 90. rokov 20. storočia nebola žiadna organizácia zastupujúca Východný Timor. „Palestína“ ako štát tak existovala politicky pred tým, ako o nej bolo možné hovoriť fakticky, Východný Timor zas získal nádej na samostatnosť až v momente, keď sa stal „medzinárodným problémom“. Pokračovať by sa dalo ďalej – Demokratická republika Kongo je štátom, aj keď moc jej vlády mimo okolia hlavného mesta prakticky neexistuje. To isté platí o Somálsku. Na druhej strane, hoci majú regióny ako Severný Cyprus, kurdské územia v Iraku, jednotlivé regióny v Dem. republike Kongo, Somálsku a pod. všetky vnú-

Vplyvy globálneho prostredia na štát sú protichodné. Politickú superštruktúru svetoekonomiky tvoria formálne suverénne štáty, usporiadané do hierarchickej štruktúry, ich suverenita je však súčasne obmedzená.⁴⁶ Znamená to, že **svetosystém svojimi vplyvmi „štát“ posilňuje a súčasne oslabuje** (teda zvyšuje i znižuje mieru, do ktorej je: a) možné vytvorenie monopolu na fyzické násilie, b) legitímne vytvorenie monopolu na symbolické násilie; zvyšuje a znižuje možnosť koncentrácie a ohraničenia poľa moci). Posilňovanie prebieha predovšetkým potvrdzovaním úlohy štátu ako hlavného (v niektorých prípadoch jediného) aktéra medzinárodnej politiky. Podstatou oslabovania je vytváranie možností priamych, nesprostredkovaných „cezhraničných“ kontaktov sociálnych aktérov z rôznych štátov, rozširovaním definície „aktéra“ medzinárodnej politiky na jednotlivcov či spoločenské skupiny, a obmedzovaním právomocí štátu voči sociálnym aktérom (napríklad medzinárodnou kodifikáciou ľudských práv).

Nasledujúca tabuľka zhrňa niektoré faktory posilňujúce a oslabujúce (semi)periférny štát⁴⁷ v rovine fyzickej i symbolickej, ktoré majú svoj pôvod v medzinárodnom prostredí.

Z toho vyplýva aj do istej miery výnimočné postavenie zahraničnej politiky medzi ostatnými politikami štátu. **Zahraničná politika, ktorá je prostriedkom interakcie držiteľov štátnej moci (politickej elity) s medzinárodným prostredím, je riadená snahou neutralizovať faktory vplývajúce na oslabovanie štátu a zdôrazňovať faktory, ktoré ho posilňujú.** Ďalšou funkciou zahraničnej politiky je posilňovanie štátu „dovnútra“ – voči potenciálnym konkurenčným mocenským centram, skupinám aktérov alebo aktérom, ktorí sa snažia posilňovať vlastnú sociálnu kontrolu na úkor štátu. Tým, že sa držiteľia štátnej moci (politická elita) prezentujú a sú rešpektovaní ako jediní legitímni zástupcovia všetkých sociálnych aktérov v rámci „štátu“ v ich vzťahu so „zahraničím“, získavajú oproti svojim potenciálnym konkurentom mocenskú výhodu. Dôležitosť zahraničnej politiky výrazne posilňuje fakt, že existencia štátu je podmienená vonkajším prostredím svetosystému. Je tak vlastne jedným zo základných znakov suverénneho štátu, odlišuje ho od iných systémov organizácie poľa moci.

Rozhodovateľ v zahraničnej politike

V predchádzajúcej analýze sme odmietli monistické/unitárne chápanie štátu ako základného aktéra medzinárodnej politiky, s ktorým operujú (neo)realistické smery. Súčasne sme konštovali, že štát nie je smerom dovnútra „nezávislým arbitrom“ regulujúcim konanie sociálnych

torné znaky štátu – (pomerne) jasne vymedzené hranice, existencia mocenského centra, ktoré si (viac-menej úspešne) nárokuje mocenský monopol, inkluzívny systém symbolov podporujúci lojalitu obyvateľstva – nie sú medzinárodne uznané, preto nie sú štátmi. Nie je to však len formálne rozdelenie. Oddeľovanie štátov a „ne-štátov“ je na medzinárodnej úrovni podporované aj sankciami a incentívami: štáty môžu vstupovať do zmluvných záväzkov (žiadať o pôžičky, rozvojovú pomoc...), ich oficiálni predstavitelia požívajú určité výhody, smú sa (minimálne formálne) zúčastňovať na rozhodovaní o medzinárodnopolitických otázkach a pod. Výsledok týchto sankcií a incentív je vždy rovnaký – zvýhodňovanie skupiny ovládajúcej pole moci v štáte oproti skupine ovládajúcej pole moci v „ne-štáte“.

⁴⁶ Wallerstein, I.: *The politics of the world-economy. The states, the movements, and the civilizations*. Cambridge University Press, 1984, str. 27-36 (k postaveniu štátu v medzištátnom systéme všeobecne), str. 80-85 (k postaveniu (semi)periférneho štátu).

⁴⁷ Ako bolo už povedané, pod posilňovaním a oslabovaním štátu sa myslí zvyšovanie či znižovanie možnosti (v prípade fyzického násillia) a oprávnenia (pri symbolickom násillí) vytvárania monopolu na fyzické a symbolické násilie. Premietnutím je vyššia či nižšia schopnosť koncentrácie a ohraničenia poľa moci.

Tab. 19: FAKTORY MEDZINÁRODNÉHO PROSTREDIA POSILŇUJÚCE A OSLABUJÚCE (semi)periférny štát

Fyzická rovina	Symbolická rovina
Posilňovanie štátu	
– oficiálna rozvojová pomoc – pôžičky medzinárodných inštitúcií – možnosť uzatvárať medzinárodné dohody – primárne právo zúčastňovať sa na práci medzinárodných organizácií – právo na vlastnenie inštitúcií fyzického nátlaku (armáda, polícia...)	– vonkajšia suverenita – štát je uznávaný za primárneho aktéra medzinárodnej politiky – vnútorná suverenita – štát je uznávaný za legitímneho zástupcu „svojich“ sociálnych aktérov voči „zahraničiu“ – „štátocentrická“ spoločenská veda
Oslabovanie štátu	
– revolúcia informačných technológií a zlacňovanie transportu (niekedy označované ako „ekonomická globalizácia“), v dôsledku ktorých sa oslabuje geografická viazanosť častí výrobných procesov – hierarchické usporiadanie svetosystému, ktorého následkom je aj mocenská politika – existencia cezhraničných identít s politickým rozmerom (etnické, náboženské, regionálne...) – ekologické problémy globálneho charakteru	– ľahšie cezhraničné sprostredkovávanie informácií oslabujúce možnosti štátu nastoliť monopol na symbolické násilie – rozširovanie definície aktéra medzinárodnej politiky na jednotlivcov a sociálne skupiny (ľudské práva) – existencia cezhraničných identít s politickým rozmerom (etnické, náboženské, regionálne...) – univerzálne uplatňované systémy „merania úspešnosti štátu“ (HDP, Human Development Index, konkurencieschopnosť...) – univerzalistické ideológie spochybňujúce ústrednosť štátu

Zdroj: Vlastná tab. autora.

aktérov, ale oprávnením na monopol na fyzické a symbolické násilie v rámci vymedzeného poľa moci, o ktoré sociálni aktéri súťažia. V súlade s R. Synderom, H. Bruckom a B. Sapinom tak môžeme konštatovať, že „*štátna akcia je akcia realizovaná tými, ktorí konajú v mene štátu*.“⁴⁸ Rozhodovanie štátu je tak rozhodovaním konkrétneho politika. **Politiku štátu tak tvoria rozhodnutia ľudí, ktorí v mene štátu konajú.** Pri skúmaní spôsobu, akým títo ľudia k rozhodnutiam prichádzajú, je potrebné odpovedať na dve otázky:

- nakoľko je toto rozhodovanie „racionálne“, teda nakoľko sa zhoduje s realitou vonkajšieho sveta, na podnety ktorého reaguje;
- ak odmietneme ideu „absolútne racionálneho aktéra“, akým spôsobom sa utvára „osobnosť politika“, ktorá je filtrom, cez ktorý je vnímaný a hodnotený vonkajší svet.

V tradičnom racionalistickom chápaní je politik zobrazovaný ako výkonný počítač, do ktorého vstupujú úplné informácie o vonkajšom prostredí, tie sú dokonalým programom spracované, čoho výsledkom je presná definícia situácie a správne rozhodnutie pri voľbe cieľov a prostriedkov na ich dosiahnutie.⁴⁹ Hlavný prúd súčasnej politickej psychológie však v súčasnosti operuje

⁴⁸ Synder, R. C.; Bruck, H. W.; Sapin, B.: The Decision-Making Approach to the Study of International Politics. In: International Politics and Foreign Policy. A Reader in Research and Theory. Edited by J. N. Rosenau, New York, Free Press and Collier-Macmillan Ltd., London 1969, str. 202. Citované v Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 210.

⁴⁹ Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 282.

s takzvaným „obmedzeným racionalizmom.“⁵⁰ Rozumové operácie nikdy nebývajú autonómne, izolované od vonkajšieho prostredia – a to sa týka schopnosti vnímania i analyzovania situácie, formulovania vlastných záujmov i adekvátnych nástrojov ich dosiahnutia.⁵¹

Vo všeobecnosti možno povedať, že hranice racionality sociálneho aktéra v politickom rozhodovaní je možné deliť dvoma spôsobmi:

- **podľa ich pôvodu**, pričom:
 - **objektívne** hranice sú dané vonkajším prostredím, keď je napríklad človek schopný získať len neúplné či nepravdivé informácie, je ich schopný analyzovať len v hraniciach známych paradigmat, rozhoduje sa pod časovým tlakom, čo znemožňuje adekvátne posúdenie situácie i vlastných záujmov a pod.
 - **subjektívne** hranice sú dané schopnosťami rozhodujúceho sa subjektu, ktorý môže byť schopný vnímať a spracovať len určitý počet (určitý druh) informácií, pri svojom rozhodovaní sa riadi apriornými súbormi hodnôt, kvôli nedostatočnému vzdelaniu nie je schopný správne posúdiť situáciu či svoje záujmy, podlieha mimoracionálnym (emočným) zložkám motivácie a pod.
- **podľa toho, na ktorú časť rozhodovacieho procesu pôsobia**:
 - **prijímanie informácií** o vonkajšom prostredí – obmedzená schopnosť prijímať informácie, neúplne alebo chybné informačné toky, a pod.
 - **spracovanie, analýza informácií** o vonkajšom prostredí – časová tieseň a/alebo vysoká komplexnosť situácie znemožňujúca úplnú analýzu, apriórny hodnotový systém rozhodovateľa a pod.
 - **formulovanie vlastných cieľov** – nesprávne informácie o vlastnom postavení v spoločenskej štruktúre, alebo jeho nesprávne pochopenie, politické a osobné väzby a pod.
 - **nájdenie adekvátnych nástrojov** na dosiahnutie cieľov a ich použitie – stereotypné správanie sa, inštitucionálne obmedzenia konania subjektu, konanie iných aktérov a pod.⁵²

Primárne je delenie na subjektívne/objektívne hranice racionality, miesto ich pôsobenia v rozhodovacom procese je ich konkretizáciou. Tak obmedzená inteligencia politika (ako subjektívna hranica racionality) sa pri prijímaní informácií prejaví napríklad ako schopnosť vnímať iba ich malé množstvo, pri spracovaní nekritickou tendenciou používať „skratky v myslení“ (ako metafory a analógie), pri formulovaní cieľov podcenením/nadhodnotením miery vlastnej sociálnej kontroly nad inými aktérmi, a pri hľadaní adekvátnych nástrojov a ich použití vylúčením komplexnejších postupov (čo môže viesť napríklad k preceňovaniu účinnosti fyzického donútenia).

Pre konštruovanie modelov rozhodovacích procesov je tak potrebné zamerať sa na vzťah medzi subjektívnymi a objektívnymi hranicami racionality – či a ako na seba vplývajú. Inak povedané, je potrebné pozrieť sa na vzťah medzi vonkajším prostredím a osobnosťou rozhodovateľa.

⁵⁰ Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 283.

⁵¹ Pozri Nakonečný, M.: Základy psychologie, Academia, 1998, predovšetkým časť III.

⁵² Pozri napr. Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 212-223, 280-305.

Vonkajšie prostredie a osobnosť rozhodovateľa

Jedným z prejavov opísanej obmedzenej racionality sú komplementárne fenomény označované v psychológii a politickej psychológii pojmami kognitívna konzistentnosť a kognitívna disonancia. **Teória kognitívnej konzistentnosti** hovorí, že „politik sa rozhoduje na základe vopred sformulovaného koherentného, vnútorne usporiadaného systému hodnôt, vypovedajúcich o podstate politického života.“⁵³ Ľahšie tak prijíma a spracováva informácie zapadajúce do systému už internalizovaných informácií (systému hodnôt). Kognitívna **disonancia** zas označuje pozorovaný fakt, že ľudia majú tendenciu „nevímať to, čo je v rozpore s ich vopred zaujatými predstavami“.⁵⁴ Výskumy v oblasti psychológie tak vedú ku konštatovaniu, že „každá osobnosť má tendenciu chrániť svoju hodnotovú štruktúru“.⁵⁵

Tento psychologický rys – tendencia chrániť svoju hodnotovú štruktúru – **však má aj sociálne korene**. Princíp možno ilustrovať na základe teórie vzťahu sociálnych pozícií a životných štýlov, ktorú použil Bourdieu na vysvetlenie spôsobu, akým vedú rozličné pozície v sociálnej štruktúre francúzskej spoločnosti k politickej voľbe „pravice“ či „ľavice“ (teda voleniu pravicových/ľavicových strán vo voľbách, hláseniu sa k pravicovým/ľavicovým hodnotám).⁵⁶ Základným pojmom je „**priestor sociálnych pozícií**“, v ktorom je **pozícia sociálneho aktéra definovaná celkovým množstvom kapitálu, ktorý kontroluje, a v rámci neho pomerom medzi kultúrnym a ekonomickým kapitálom**. Jednotlivé spoločenské „triedy“ sú potom charakterizované vzťahom medzi týmito dvoma premennými.

Každej sociálnej pozícii zodpovedá určitá trieda habitusov (dispozícií – záľub, názorov) ako produktov spoločenských podmienok spätých s dotýčným postavením. Súčasťou habitusu sú aj politické postoje – nižšie celkové množstvo kapitálu a prevaha kultúrneho kapitálu nad ekonomickým viedla v Bourdieho modeli k pravdepodobnému uprednostneniu ľavice pred pravicou a pod.

Tendenciu „chrániť svoju hodnotovú štruktúru“ na základe tejto teórie možno chápať aj ako sociálne podmienenú. **Hodnotová štruktúra ako súčasť habitusu je spoluvytváraná sociálnou pozíciou aktéra**. Informácie, ktoré nie sú v súlade s hodnotovou štruktúrou, tlačia aktéra k jej zmene. Habitus a sociálna pozícia sa tak dostávajú do nesúladu, čo môže vyvolať sociálny tlak okolia pre návrat ku konformite. Jedným z riešení je „odfiltrovanie“ takýchto informácií.

Tým sa dostávame k diskusii o vzťahu medzi osobnosťou a vonkajším prostredím. Prvou otázkou je, akým **spôsobom vlastne osobnosť vzniká**. V psychológii sa vyvinuli dve krajné koncepcie:

- **predeterminizmus** (hereditarizmus), podľa ktorého sú faktory vývoja osobnosti primárne dané vo vnútri organizmu, okolie len sprostredkováva ich pôsobenie;
- **situacionizmus** (environmentalizmus), podľa ktorého sa človek rodí ako „tabula rasa“, a je formovaný okolím vývojom skúseností, ktoré sú výsledkom z jeho situácií.⁵⁷

⁵³ Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 290-291.

⁵⁴ Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 291, popis oboch procesov je možné nájsť aj v Nakonečný, M.: Základy psychologie, Academia, 1998, str. 228-268.

⁵⁵ Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 291.

⁵⁶ Bourdieu, P.: Teorie jednání, Karolinum, Praha 1998, str. 9-21.

⁵⁷ Pozri Nakonečný, M.: Základy psychologie, Academia, 1998, str. 198.

Ako však zhodne konštatujú M. Nakonečný i O. Krejčí, dnes prevláda hľadisko interakcionistické, ktoré hovorí o vzájomnom vplyve oboch skupín faktorov. **Interakcionistický pohľad** na proces socializácie ilustruje M. Nakonečný tabuľkou, ktorá zhŕňa reprezentatívnu odbornú literatúru:

Tab. 21: PROCES SOCIALIZÁCIE – INTERAKCIONISTICKÉ HLADISKO

Komponenty		Produkt
jedinec	spoločnosť	správanie sa
kapacita učenia, adaptabilita, reaktivita	normatívny systém (jeho jasnosť a konzistentnosť)	kognitívny systém (presnosť a objektivita vo vnímaní noriem a hodnôt atď.)
percepčné vlohy	systém príležitostí a očakávaní	sociálna kompetentnosť (preberanie rolí a vystupovanie voči sociálnemu okoliu)
emocionalita, postoje, motívy	systém sankcií (odmeny a tresty)	motivačný systém (ašpirácie, sebaovládanie, životné ciele, altruizmus (egoizmus))

Zdroj: Nakonečný, M.: *Základy psychologie*, Academia, 1998, str. 198.

Rozliční autori prikladajú „zdedenému“ a „naučenému“ rôznu váhu. **Interakcionistický prístup však kladie dôraz na vplyv okolia, pričom jeho dominantnosť sa prejavuje vo dvoch rovinách:**

- **časovej:** hoci sú dedičnosť a prostredie vzájomne závislými faktormi, dedičné predispozície vytvárajú len určité predpoklady pre formatívny vplyv skúsenosti; s vývojom osobnosti v čase klesá vplyv dedičnosti na úkor vplyvu okolia;⁵⁸
- **hierarchickej organizácie štruktúry osobnosti:** smerom od priamo nepozorovateľných, z konštelácie rysov určitých charakteristík, považovaných za vnútorné determinanty osobnosti (v psychológii nazývaných pojmom „typy“, či „faktory“) až po špecifické reakcie pozorovateľné v každodennom živote, vyvolané vždy konkrétnym podnetom, klesá vplyv dedičnosti a rastie vplyv prostredia.⁵⁹

Interakcionistický prístup nám umožňuje aj zahrnutie úrovne rozhodovateľa do modelov rozhodovacích procesov. Keďže vykazuje politický priestor v oblasti (semi)periférie mnohé spoločné znaky (pokiaľ ide o postavenie v svetosystéme, štruktúru poľa moci i pozíciu politickej elity v ňom), je možné uvažovať o podobnom spôsobe, ktorým sa prejavujú pri vytváraní osobnosti príslušníkov politickej elity.

Na diskusiu medzi predeterminizmom, situacionizmom a interakcionizmom narážame aj pri hľadaní odpovede na otázku, **aká je funkcia „osobnosti“ v politickom procese**. Opäť existujú dva krajné prístupy:

- **dispozicionizmus:** osobnosť rozhodovateľa má rozhodujúci vplyv na politický vývoj („dejiny sú súborom životopisov slávnych osobností“); neexistujú historické zákonitosti, len neopakovateľné skutky a jednotlivé osobnosti;

⁵⁸ Nakonečný, M.: *Základy psychologie*, Academia, 1998, str. 127.

⁵⁹ Nakonečný, M.: *Základy psychologie*, Academia, 1998, str. 518-519.

- **situacionizmus**: politickí lídri vznikajú na objednávku sociálnych síl; politický rozhodovateľ je len priesečníkom miesta, času a podmienok.⁶⁰

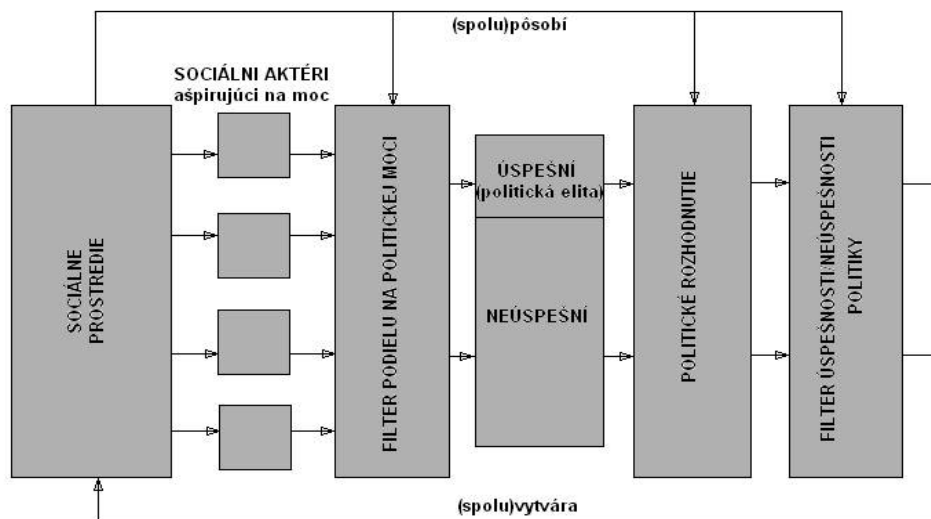
Interakcionistickému prístupu zas zodpovedá **situačne-osobnostná teória**, ktorá považuje za zdroj politického konania interakciu medzi osobnosťou a situáciou. P. Bourdieu označuje sociálneho aktéra nasledujúco: „*Sociálni aktéri... nie sú totiž nejaké častice podriadené mechanickým silám a konajúce pod tlakom vecí, práve tak ako nie sú ani vedomé a (dokonale) informované subjekty, ktoré sa riadia dôvodmi a konajú s plnou znalosťou vecí... „Subjekty“ sú v skutočnosti konajúci a informovaní aktéri obdarení praktickým zmyslom, totiž prijatým systémom preferencií, princípov videnia a triedenia (čo sa obvykle nazýva vkus), trvalých poznávacích štruktúr (ktoré sú v podstate produktom štruktúr objektívne existujúcich) a schém konania, podľa ktorých sa orientuje vnímanie situácie a príslušná odpoveď.*“⁶¹

Sociálne prostredie vytvára predpoklady pre lepšie/horšie presadenie sa sociálneho aktéra s určitým typom osobnosti, súčasne vytvára predpoklady pre úspech/neúspech určitého typu politiky. Funguje tým ako určitý filter, vytvárajúci:

- časovo a priestorovo špecifický súbor požiadaviek, ktoré kvalifikujú k podielu na politickej moci;
- časovo a priestorovo špecifický súbor podmienok vytvárajúcich predpoklady pre úspech či neúspech určitej politiky.

Na základe predchádzajúcej úvahy o miere „racionality“ rozhodovania je tiež možné tvrdiť, že treťou úrovňou vplyvu sociálneho prostredia je jeho pôsobenie v momente rozhodovania. Celý proces môžeme ilustrovať nasledujúcou schémou:

Obr. 25: Interakcia prostredia a osobnosti v politickom rozhodovacom procese

Zdroj: Vlastný obr. autora.

⁶⁰ K bližšej charakteristike jednotlivých prístupov i naznačeniu niektorých ich slabých miest pozri Krejčí, O.: Politická psychologie. Ekopress 2004, str. 248-252.

⁶¹ Bourdieu, P.: Teorie jednání, Karolinum, Praha 1998, str. 32, zvýraznenie autora.

V tomto modeli vytvára sociálne prostredie priestorovo a časovo špecifickú spoločenskú obmedňovku. Jednotliví sociálni aktéri majú potom väčšiu či menšiu schopnosť a ochotu na túto požiadavku odpovedať. **Kľúčovým bodom procesu prijímania politických rozhodnutí v politike je individuálny sociálny aktér.** Jeho „individuálnosť“ znamená, že jeho konanie je prejavom jedinečnej osobnosti aktéra, jeho momentálnej dispozície a pod. Jeho „sociálnosť“ však zas znamená, že existuje vo vzťahu k iným aktérom, vzťahmi k iným aktérom je dokonca definovaný. Sociálne prostredie tak vplýva na utváranie spomínanej jedinečnej osobnosti, vytvára podmienky, v ktorých sa osobnosť dostáva na určitú sociálnu pozíciu (so súvisiacimi možnosťami a obmedzeniami sociálneho konania), a ktoré pôsobia v každom momente prijímania rozhodnutia i jeho realizácie.

Záver

Sociálne prostredie nie je absolútnym determinantom pre rozhodovanie individuálnych sociálnych aktérov. Stanovuje ale rámec, v hraniciach ktorého sú rozhodnutia prijímané a realizované. Politika štátu (resp. politické rozhodnutia držiteľov štátnej moci) nie sú absolútne determinované povahou globálneho systému a jej premietnutím sa do vnútroštátneho rámca, no tie im stanovujú limity možného. (Semi)periférna krajina sa môže pokúsiť zaradiť sa medzi krajiny centra – ako dokazuje napríklad história Ruska – a za špecifických okolností v tom môže aj uspieť – príkladom je hlavne Japonsko. Aj súčasná politika Číny, Indie, Brazílie či Iránu je motivovaná snahou o zaradenie sa do mocenskej „prvej ligy“ svetového systému. Politická elita každej z týchto krajín prijíma a prijíma v oblasti zahraničnej politiky rozhodnutia, ktoré (väčšinou) považuje za cestu k deklarovanému cieľu. A tie je nevyhnutne potrebné hodnotiť v kontexte prostredia, v ktorom sú prijímané. „Iracionalitou“ politickej elity nemožno dosť dobre vysvetliť napríklad rozhodnutie Indie z konca 90. rokov 20. storočia pre deklarované vlastnenie jadrových zbraní. Zhoršilo jej to zahraničnopolitický imidž a skomplikovalo vzťahy s USA i krajinami západnej Európy, súčasne nijak nezvýšilo strategickú bezpečnosť. Rozhodnutie je však možné vysvetliť v kontexte spomínanej dvojakej funkcie zahraničnej politiky, či širšej snahy o posilnenie postavenia vo svetovom systéme, kde je vlastníctvo jadrových zbraní jedným zo symbolických znakov moci.

Politické procesy (semi)periférie nie sú kvalitatívne odlišné od politických procesov v (Západnej) Európe či Severnej Amerike. Prebiehajú však v podmienkach inak definovaných globálnym rozdelením moci. Povaha svetového systému, jeho rozdelenie na centrum-semiperifériu-perifériu nezávisí od toho, aké konkrétne krajiny sa na týchto úrovniach nachádzajú. Podobu medzinárodných vzťahov, ale aj politickej sféry ako takej, však môže v budúcnosti výrazne ovplyvniť delokalizácia a dekoncentrácia výroby. Vďaka mimoriadnemu zefektívneniu komunikačných technológií a dopravy sa môže stále väčší objem ekonomických aktivít globálne presúvať, sledujúc logiku maximalizácie zisku. Výsledkom nie je globálne vyrovnávanie životnej úrovne, ako predpokladá liberálna ekonomika, ale presúvanie vertikálnej sociálnej stratifikácie z priestoru medzi krajinami do vnútra krajín. V Číne, Indii, Rusku, Mexiku, Brazílii, juhovýchodnej Ázii... je možné nájsť miesta, ktoré sa ekonomickými aktivitami i spôsobom života vyrovnávajú hospodárskym a finančným metropolám USA či Európy. V strednej a východnej Európe či Spojených štátoch (v západnej Európe je tento trend stále ešte čiastočne brzdený prežívajúcim sociálnym štátom) sa zas nachádzajú regióny s problémami podobnými „rozvojovému svetu“. Ak bude vývoj pokračovať týmto smerom, stratí zmysel spájať rozdelenie sveta na centrum-semiperifériu-perifériu s konkrétnym štátom či štátmi. To by však súčasne znamenalo spochybnenie „štátu“ v jeho dnešnej podobe.